

TÁJSZEMPONTÚ FALUKUTATÁS

A népesség egészére irányuló társadalompolitika az érdeklődést szükségképen a falu felé terelte. A falukutatás azonban részint a múlt századból ma is kísértő materialista felfogás korlátozottsága miatt, részint pedig politikai, világnézeti előfeltevésektől színezve feladatát mindmáig megoldani nem tudta és kísérletei sem vezettek a falu helyes megismerésére. Az egysíkú szemléletmód már eleve kizárta a közösségek eredményes vizsgálatát. A kutatásnak a jelen időre szorító szinkronikus szemléletű rendszere csak keresztmetszetet nyújthat a faluról, csak fényképszerű statikus állapotrajz lehet s a lényegig menő megismerésnek éppen két legjelentősebb kérdését válasz nélkül hagyja: a *miért* és a *miként* kérdéseit. Pedig a mai állapotot az előző fejlődésszakok és fejlődésmotívumok tudnák leginkább magyarázni. Eredményességének nem kisebb akadálya az atomisztikus szemléleti mód, az, hogy a falut a tágabb értelemben vett közösségi életből kiszakítva, csak saját egyediségében vizsgálja. Ennek a falukutatásnak természetesen sem belső, sem külső viszony tényezői nincsenek. Az alábbiakban megkíséreljük egy új kutatási módszert körvonalazni.

Vizsgálódásaink során mindinkább arra a meggyőződésre jutottunk, hogy ha a megoldáshoz közelebb akarunk jutni, a *tájból* kell kiindulnunk. Az egyes tájkultúrák feltárása biztathat csak olyan eredménnyel, mely a mai falukutatás függőben lévő kérdéseit megnyugtatóan rendezheti. Ez nyújthat lehetőséget a falu lényegi feltárására és lehet alapja egy korszerűbb, dinamikusabb kutatási módnak. Előre kell azonban bocsájtanunk, hogy ez a módszer feltárási eszközeiben az eddigieknél szélesebb skálát választ és feltétlenül megkívánja az egyes rokontudományágak eredményeinek felhasználását.

A táj egészen a legújabb időkig szinte kizárólag csak művészeti, vagy legjobb esetben földrajzi fogalom volt. Magát a zárt,

mozdulatlannak látszó, tagolt felszínű természetet jelentette, máskor egy-egy nagyobb népcsoport településhelyének megjelölésére szolgált, de dinamikus kapcsolatba magával az emberrel soha sem kerülhetett. Újabban az emberföldrajz mind szélesebb területeken tárja fel az embernek településhelyével, a tájjal való kapcsolatait. Teleki Pál az egész emberlakta földfelületet 15 ilyen nagyobb tájra osztja, melyek a föld és népe kölcsönhatásából származó, elhatároló karakterisztikumokkal bírnak. Azonban az ország különböző vidékein is észrevehetjük a tájkultúra különbségeit, mert a természet kisebb földrajzi területeken is rányomja jellegzetes bélyegét a népességre, de viszont a megtelepült ember sajátos szellemi, erkölcsi struktúrája is leolvasható a maga körül eszközölt változtatásokból. Az egyes tájkultúrák abból a partikuláris életmódból fejlődtek, melyet a vidék adottságai között megtelepült népesség az életlehetőségekhez való alkalmazkodással folytatni kényszerült. A táj tehát sajátos természeti adottságok és az emberi alkalmazkodó (alkotó) készség kölcsönhatásából előálló olyan kultúregység, melynek határait a nép sajátos életmódja szabja meg.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a táj mint szociológiai fogalom régibb, átfogóbb és kifejezőbb a falunál. Emlékei néhol még a közösségek kialakulása előtti időkre nyúlnak vissza és differenciálatlanságuk folytán tisztábban őrizték meg a későbbi társadalmi képződményeket létrehozó alapviselkedések sajátosságait. A táj ily fogalmában kielemezhetően benne vannak mindazok a diszpozíciók, melyekből az illető népesség szerves társadalmi alkatának ki kellett fejlődnie. Benne van a világnézet, az erkölcs, a gazdaság, az önkifejtési törekvések összes lehetőségbeli csiraplazmái, ahogy azok a táj fejlődésének és lakosai szociális struktúrájának irányt szabnak.

A táji szempont érvényesülését követeli a falukutatásban az a felismerés is, hogy a falu maga nem kultúregység. Egyes falvaknak lehetnek ugyan specifikus megnyilatkozásai, melyek e tételt gyengíteni látszanak, a részletesebb tájszempontú falukutatás meg fog győzni bennünket arról, hogy ez semmi egyéb, mint ugyanazon táj kultúrájának valamely rendkívüli történelmi elemmel bővült formái változata. Egy közösség szociális képének megértésénél és megrajzolásánál azonban csak olyan egyetemes

hatású kultúrtényezők jöhetnek számításba, melyek a falu életét alap viselkedésében befolyásolták. Az organikus falukép csak a táji miliőben vizsgálva bontakozhatik ki.

Ebből a tételből azután még további előnyök származhatnak, így megkönnyíti a típusalkotást. A táji szempont ugyanis, mint az az eddigiekből is látható, mindig az ember és települési környezete kölcsönhatására van figyelemmel és ebből akarja megérteni a paraszti társadalmat. Ha már most a kölcsönhatás elemzése során le tudjuk mérni azt a befolyást, amit a környezet a népesség jellegalkatára gyakorol és viszont ismerjük a népesség biológiai minőségére visszavezethető környezetmódosulásokat, akkor ezen kölcsönhatás objektivációiból nem csak hogy következtetni tudunk az illető népesség társadalmi magatartására, hanem már előre meg tudjuk mondani azt is, hogy ez a magatartás bizonyos változó adottságok között hogyan fog reagálni. Az életmód a népességnek nem csak fiziológiájára van kihatással, hanem lelki alkatát is befolyásolja. A lápok népe például nem csak görnyedt, törekeny testű és az állandó megfeszített figyelés folytán szűk pupillájú volt, hanem félnék, megbúvó, gyanakvó és orvul vérengző is. Ez a jellegalkat az egykori lápi tájon épült falvak népességéről még ma is leolvasható.

Hogy ha e mellé a kollektív jelleget mutató lápi táj sajátosság mellé odaállítunk egy alföldi tájat hasonló vizsgálati szempontok eredményeként, a táj vizsgálati módszer egy további előnyére bukkanunk: az összehasonlítási és tudományos továbbfeldolgozási lehetőség kiszélesedésére. Az eddigi atomisztikus falukutatás a jelenségek egész sorát nem tudta elfogadhatólag magyarázni, a terjengős falumonográfiák pedig az elméleti továbbelemzés számára voltak szinte hozzáférhetetlenek. A tájszempontú falukutatás a tájak elválasztó jellegében talál magyarázatot a specifikus megnyilvánulásokra. Minden táj egy zárt kultúregység s amit kifejez és ahogyan alkotásait létre hozza, egyedülálló és megismételhetetlen kultúrjelentkezés. «Eine geschlossene Welt, die wesentlich mit dem Geist dieses einen Volkes verbunden ist . . . mit ihm entsteht und mit ihm vergeht.»¹ Ezek szerint a tájszempontú falukutatásnak módjában

¹ H. Freyer: Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft. 141 o.

lesz az elhatárolt jelentkezésű tájak között összehasonlításokat tenni és lemérni, hogy az egyes tájak ugyanazon külső behatásra miként reagálnak. A megbízható összehasonlítási eljárás lehetővé fogja azután tenni a szociális viszonyok megítélésénél ma annyira nélkülözött karakterológiai jellegű tájtérkép megalkotását, sőt esetleg sürgetni fogja az országnak egy újabb és a táj kultúrák határait követő közigazgatási beosztását is.

* * *

Melyek azok a vizsgálódási területek, ahol a népesség ilyen és lényegi megismeréséhez a leggazdagabb adatokra bukkanhatunk.

Első tekintetünknek a táj természeti adottságaira kell irányulnia, még pedig diakrónikus beállításban, vagyis a táj természeti adottságainak történeti változásaira is figyelemmel. A talaj, éghajlat és a táj szerves és szervetlen világa társadalmi vetületeinek kikutatása itt a feladat. A nyers táj hatásának vizsgálata az emberre. Ha már most ezen befolyás irányát sikerült megállapítanunk, a lélektan segítségével le kell mérnünk azokat az eredményeket, melyeket ez a miliőbehatás a népesség lelki alkatán jelent. Hogy csak egy-két példát említsünk, vizsgálunk kell az ennek következtében jelentkező erkölcsi magatartást nyomon kísérő népi reagálásokat, a nép erkölcsét, azután a hivatáskészség jelentkezéseit és ennek népi értelmezését.

De nem csak a környezet van befolyással a népesség lelki alkatára, hanem a lélekalkat maga is visszahat a környezetre, még pedig nem csak a kultúrtáj irányában, mikor a környezetmódosításokat keresztül viszi, ahogy mondani szokták, legyőzi a természetet, hanem ebből a kölcsönhatásból egy differenciálódó életszintér is keletkezik. Ezt a differenciálódó életszinteret a mi szempontunkból legelőnyösebben olyan négy részterületre bonthatjuk fel, melyek a kölcsönhatásból származó táji sajátságokat a legnagyobb mértékben juttathatják kifejezésre. Ezek: a gazdaság, a népművészet, a szellemvilág és a társadalmi struktúra.

Valamely népközösség lényegét leginkább alkotásaiból ismerhetjük meg. A népi kultúrában az alkotásoknak túlnyomó részben gazdasági motívumai vannak, vizsgálataink során tehát elsősorban is a táj és a gazdaság viszonyára kell figyelemmel lennünk. Fel kell kutatnunk a történeti gazdasági rétegeknek,

mint a gyűjtögető életmódnak, a jószágnevelő gazdaságnak és a mezőgazdaságnak formai változatait, egymásra hatását és ma is fellelhető hatáskifejtését. Kétségtelen dolog, hogy ezek a népszaporodás, a szükségletek fejlődése és a termelés differenciálódása következtében váltak korszerűtlenné. Valószínű az is, hogy a magasabb formák kialakulása nem kisebb megrázkódtatással járt, mint napjainkban ugyanezen motívumok hatására jelentkező mezőgazdasági válság.. A népesség mindig ragaszkodott előző életformájához és ezt, ha egymás mellett is, de napjainkig megőrizte. Ez szülte a tájak bizonyos mértékű gazdasági autarchiáját, mellyel végeredményben mezőgazdaságunk mai válsága is összefügg. A falukutatásnak feladata lesz megvizsgálni a termelési ágaknak a táji adottságokhoz való viszonyát és a táji termelési specializálódás lehetőségeit. Figyelemmel kell lenni a ma előtérben álló birtokpolitikai javaslatok táji keresztülvihetőségére és esetleg szükségessé váló helyi módosításaira.

Miután a táj és gazdaság viszonyát kellőleg megvilágítottuk, viszonyba kell állítanunk velük az embert. Vizsgálnunk kell a gazdasági tevékenység jelentőségét a táj újabb alakulásában. A gazdasági kultúra fokát, a munkaintenzitás és munkaproduktivitás kérdését. A művelési módok és eszközök táji sajátosságait. Hibás beállítottság esetén azokat a föltételeket, melyekkel a nehézségek áthidalhatók.

A táj gazdasági kultúrájával függ össze a népművészet kérdése is, nem csak azért, mert ez ma a háziipar révén gazdasági jelentőséget kapott, hanem azért is, mert első nyomait és indítékát minden kétség nélkül a művelési eszközök táji sajátágaiban, díszítésében, cifrázásában fogjuk fellelhetni. Természetesen ez a primitív kezdet a természet és ember kedvező kölcsönhatása folytán nagymértékben differenciálódhatik és a szépérzék és műélvezet igen magasfokú nyilvánulásaira vezethet. A népművészet kérdésénél figyelemmel kell lenni arra, hogy annak anyagát mindig a környezet adottságai befolyásolják, míg a kivitelezés (díszítés stb.) túlnyomó részben a közösség lelkialkatára, életszemléleti sajátosságaira mutat vissza. Az antropomorfizmus például az emberi mivolt értékelését, nagyratartását árulhatja el, míg az állat és növényhasonlatú meglátások az alázasabb,

csodálkozóbb lelkület kinyilvánítói lehetnek. A fejlődés is mindig a díszítésekről lesz leolvasható ugyanazon anyag mellett. Az idegen behatást is mindig a kivitelezési formák árulják el, ha többé-kevésbé fel is olvadtak a táji ízlésben.

A népművészet kérdésénél ki kell terjeszkednünk a lakóház-építéstől kezdve a varrottasokig minden olyan jelenségre, mely a népi lelemény, a művészi készség és a lelki érdeklődés szempontjából tanulságos. Itt kell vizsgálnunk a korábbi kultúrfokoknak alsóbb rétegekben továbbélő értékeit.

A táj és ember kölcsönhatásából adódó életszintér egy további jelentkezése a szellemi érdeklődés mennyiségi és minőségi megnyilatkozása lehet. A táj szempontú falukutatás számára éppen ez lesz a legérdekesebb terület, ahol a táj élete már annyira differenciálódik, hogy túljut a pusztá matérián, ahol valamilyen isteni szikra új csillagot gyújt a feje fölött és perspektíváit kiszélesíti. Tagadhatatlan etnológiai tény a kultúrdiszpozíció. Mindig és mindenütt lesznek embercsoportok, melyek ellenszenvvel viseltetnek minden iránt, ami őket esetleg szellemi munkára utalná. A másik végletben viszont nagyszerű kultúraébredésnek lehetünk szemtanúi. A tájkutatás során fel kell tárnunk a szellemi érdeklődés megindulásának tényezőit és formáit, a vizuális szemlélet hatásait, a fogalmiság jelentkezését, a mithikus érdeklődést, a vallási, táji, történelmi elemek, a nemzetiség, nyelvjárás stb. összefogó erejét és esetleg a táj öntudatot. Minden valószínűség a mellett szól, hogy a magyar tájak is ilyen fejlődési fokokon mentek át. A primer tényezőkön túlmenőleg lesznek azután más behatások is, melyek mintegy kívülről közelítik meg. Így a magasabb műveltségű tájlakók befolyása, vagy pedig a tájak elzárkózásának fokozatos feloldódása következtében előálló szomszéd-táji kultúrhatás. Vizsgálunk kell azután a város, különösen a táj központú város jelentőségét, kialakulását és visszahatását a táji falvakra. Ehhez a kérdéscsoportozáshoz kell még számítanunk az iskola jelentőségét. Mennyiben befolyásolta a nép addigi életét, értelemfejlesztő világszemléletet tágitó, az írott kultúrát közelebbjuttató munkájával. Itt kell tanulmányoznunk a sajtó szerepét is a falu életében.

A társadalmi struktúra vizsgálatát a falukutatás során hagyjuk utoljára, főként azért, mert az előző kérdéscsoportok

elemzései során nyert vizsgálati anyag e téren nagyon megkönnyíti a tisztánlátást. Itt főfeladatunk lesz a szerves összeműködés, a társadalmi munkamegosztás és a fejlődő közösségi élet megnyilvánulásait és azok törvényszerűségét felkutatni.

Vizsgáljuk az egyén és a család társadalmi helyzetét a közösségben. Az egyének egymásközötti kapcsolatait, érintkezési formáikat és ezek táji sajátosságait. Az embereket összehozó és szétválasztó motívumokat. A vezető kiválasztás kérdéseit. Feltétlenül vizsgálnunk kell a föld szerepét, melyet az az egyes és általában a falu életében betölt. Alapos okunk van annak föltételezésére, hogy a földnek a magyar paraszttársadalomban valami egészen különös, mindeddig azonban lappangó, fel nem tárt jelentősége van. Azt is tapasztalhatjuk, hogy ez a jelentőség színben és változatban szintén követi a magyar tájak gazdag partikularizmusát. Nem fogjuk a falut addig lényegileg megismerhetni, amíg ez a kérdés nem nyert alapos és mélyreható tisztázást. E nélkül nem láthatunk bele a falusi nép lelkébe, nem érthetjük meg életszemléletét, népmozgalmi jelenségeit, városbaáramlását, érdeklődésben átállítódását, amikor a föld egyszer csak eljelentéktelenedik és közömbösül szemében.

Jellemző lehet egy-egy táj szempontjából a családi élet és az azzal kapcsolatos társadalmi szokások, erkölcsi megnyilvánulások megfigyelése, a családtagok jogi, társadalmi helyzete, a rokonságok, hadak jelentősége. A családi élet a maga zártságánál és konzervativizmusánál fogva talán a legtöbbet árulhatja el a falu hosszmetzeti sajátosságairól. Szépen eligazíthat bennünket a tekintetben is, hogy a táj társadalmi és mondjuk vezető kiválasztásban mutatkozó alakulása, családintézményű eredetre vezethető-e vissza? Az egyének önállóan, vagy a családon keresztül kerülnek-e bele a közéletbe. Mi biztosítja a közszereplés lehetőségeit (család, klikkerő, egyéniség stb.). A falu társadalomalkati vizsgálatánál az összehozás, kiegyensúlyozás tájból adódó lehetőségeit is figyelembe kell venni.

Rusznay Gyula.